

УДК 39 (092) (477)

Леся Костюк

ПОХОВАЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ ГАЛИЧАН ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті на основі свідчень численних інформаторів автор подає характеристику поховально-поминальної обрядовості сільських жителів Галичини другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

Ключові слова: Галичина, поховальний обряд, передвісники смерті, голосіння, поминальна обрядовість.

Чи не найбільше щастя для кожної української родини як в минулі часи, так і сьогодні було, є і буде народження дитини. Адже кожна новонароджена дитина – це символ продовження життя. З давніх часів відомо, що поява немовляти в закінченні земного життя людини завжди було оповите чимось містичним і водночас сприймалося як невідворотне. Усі народи світу культивують особливе ставлення до небіжчиків. Воно сформоване релігійними віруваннями, місцевими звичаями і традиціями. У світосприйнятті українців смерть – це перехід із земного у вічне життя. Відповідно до земних вчинків людини, після смерті її душу чекає вічна нагорода в небі або ж вічна кара у пеклі. Церква зобов'язує живих молитися за душі померлих, а обов'язком тих, хто доглядає вмираючого, є подбати про те, щоб людина, котра йде у вічність, мала можливість перепросити Бога за свої вчинки.

Метою статті є комплексне вивчення поховальної обрядовості як фрагменту сучасної сімейної звичаєвості. Реалізація зазначеної мети передбачає розв'язання низки завдань: методом польового дослідження зібрати й опрацювати етнографічні матеріали у жителів Золочівського, Буського, Бродівського і Перемишлянського районів Львівської області, з'ясувати семантику ритуальних дій.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: простежити та проаналізувати локальну специфіку поховальних звичаїв галичан із врахування трансформаційних процесів, котрі відбувалися на території цього регіону.

Означена проблема знайшла відображення у студіях істориків та етнографів. Окремі аспекти цього питання порушено у працях таких науковців, як В. Гнатюка [1], Ф. Колесси [2], Л. Орел [3], С. Пахолок [4], Я. Радевича-Винницького [5], котрі подають загальну характеристику поховальної обрядовості, проте лише дотично згадують про досліджувальну територію. Важливі та цікаві відомості про галицький поховальний обряд подають інформатори [6–16]. Цінність їхніх свідчень полягає в тому, що ці люди неодноразово були учасниками описаних ритуалів. У своїх свідченнях респонденти розповідають про зміни ставлення сучасної молоді до передпоховальних звичаїв, до перевісників смерті у різних місцевостях Галичини, пояснюють значення обрядів з мертвою водою тощо.

Поховальна обрядовість галичан поєднує в собі ряд народних та церковно-християнських обрядів, усталених певних морально-етичних норм. Спробуємо з'ясувати, яких саме приписів дотримується населення Галичини під час досліджуваної обрядовості ряду (етикетні норми поведінки, пов'язані з оповіщенням про смерть, підготовкою небіжчика до похорону та безпосередньо поховальним ритуалом).

Протягом усього життя людина послуговується, певними “знаками долі”, котрі віщували різні події, зокрема і прихід смерті. Саме передчуття смерті ґрунтується на появі передвісників, котрі умовно можна поділити на три групи: 1) уявні (сни), 2) природні, 3) ті, що впливають з певної поведінки людини, котра помирала. У досліджуваному регіоні дотепер побутує чимало передвісників смерті з кожної групи. Наприклад, приснилося, що випав зуб з кров'ю, то помре родич, без крові – сусід чи далекий родич; якщо сниться, що

ореться поле, то господар помирає, якщо хто уві сні їде на коні, тому смерть; якщо сниться покійник, то до хвороби чи смерті [6]. Також смерть можна передбачити за поведінкою тварин: якщо собака виє чи риє яму під вікном, то на смерть; якщо круки кричать, теж буде смерть в селі; якщо людині причувається, що її хтось кличе або в домі упаде ікона і розіб'ється, то до смерті [7]. У Буському та Бродівському районах (Львівська обл.) вважають, що коли паска трісне на Великдень на дві половини, то смерть протягом року роз'єднає подружжя. На Перемишлянщині (Львівська обл.) вважають, що коли на Святий вечір при гасінні свічки дим іде до дверей, то цьогогоріч буде в родині мрець.

Передвісником смерті служить також певна поведінка людини. Як правило, близькі люди помічають певну алогічність у діях, яка, власне вказує, що людина знаходиться на ложі між світом живих і мертвих. Значно простіше визначається наближення смерті в поведінці хворої людини. Так, смерті слід чекати, коли: хворий постійно повертається до стіни; під час марення хвора людина говорить не з живими, а з мертвими родичами чи знайомими; вижаються хворому святі та звірі; людина не чітко вимовляє слова, марить, говорить про смерть [8].

Згідно з християнським світоглядом галичан, обов'язковим елементом процесу підготовки до смерті є сповідь і причастя. Іноді людина свідомо йде сповідатися, проте в більшості випадків священика закликали додому (особливо коли сповідник важкохворий).

Вважалося, що в хаті, де людина прощається з життям, повинно бути тихо. У цей час з особливою категоричністю заборонялося плакати, голосити, бо душі буде тяжко виходити з тіла [4, с. 2]. Якщо ж, незважаючи на дотримання повної тиші, померлий тяжко відходить, то родичі намагаються допомогти душі вийти з тіла. Для цього використовують ряд заходів: померлий молить про свою смерть, всі присутні моляться за душу помираючого, дають в руку воскову свічку (стрітенську) або помираючому під голову кладуть свячене зілля, а пір'я з подушку викидають. Також до помираючого запрошують священика, котрий відмовляє ряд молитов і помазує елем.

Відразу після фіксування моменту смерті померлому закривають очі. На Галичині зазвичай роблять це родичі. Коли помирає людина, про це повідомляють всіх її друзів і родичів. У сільській місцевості часто звістку про чиюсь смерть приносить церковний дзвін, у котрий б'ють тоді, коли з церкви беруть Євангеліє і підсвічники, які мають бути в кімнаті, де лежить покійник. У с. Вільшаниця (Золочівський р-н, Львівська обл.), як тільки розноситься вістка про чиюсь смерть, одразу всі дівчата (кровні родичі покійника), розплітали волосся (аби йому дорога не була заплетена на той світ), це в основному символізувало горе, своєрідне відречення – стан, у якому вони не можуть думати про красу та естетику [6].

Обряд останнього омивання покійника здійснюють переважно старші жінки (вдови). Омивають тіло невеликим шматком тканини з милом і теплою водою. “Мертвим” купелем не годиться підливати фруктові дерева. Зазвичай викопують невелику ямку і виливають туди воду, там де не ходять люди. Такі дії вмотивовані тим, що на Галичині існують повір'я пов'язані з “мертвою” водою. Якщо людина ступить на місце, де вилита ця вода, то скоро помре або тяжко захворіє. Також воду після омивання покійника використовували для магічних ритуалів: якщо її вилити під ворота незаміжній дівчині, то вона ніколи не дочекається сватів.

У с. Побужани (Буського р-ну, Львівської обл.) існував звичай торкатися мерця перше лівою рукою, щоб права гарно сіяла та посіяне родило. Нігті померлому зазвичай не обрізали, проте якщо обрізали, то палили чи зав'язували в хустинку разом з дрібними монетами та вішали на поясі чи клали у кишеню [7].

Одягають померлого відповідно до його віку і соціального статусу. Якщо померла людина поважного віку, одяг підбирають темний. Жінкам на голову одягають хустку. Чоловіків кладуть у гріб без головного убору, але в домовину обов'язково кладуть капелюх чи кашкет. Важливо, щоби взуття небіжчика не було затісним, щоб не додавало страждань на тому світі. Не можна одягати померлого у одяг, який належить живій людині, щоби не забрати її з цього світу. Найкраще, щоби весь одяг був новим. Прикраси знімають, іноді

залишають лише обручку. Це доречно і з цілком раціональних міркувань, оскільки часто злочинці осквернюють місце поховання розкопують могили для власної наживи.

Якщо помирає молода неодружена людина, її ховають в одязі нареченого чи нареченої. Дітей одягають у світлий або білий одяг. Якщо була якась вказівка померлого щодо одягу чи будь-яких інших дій, ці побажання слід обов'язково виконати.

Небіжчика кладуть напроти вікна ногами до дверей на катафалк, зроблений із лави чи стола. Під голову кладуть подушку, наповнену освяченим у церкві зіллям. Руки зв'язують на грудях і кладуть в них хрест або образок. У с. Шпиколоси (Золочівського р-н, Львівської обл.) не має звичаю затінювати вікно шторами чи килимом, а в інших місцевостях Галичини цей звичай доволі поширений [8]. Також завішують в знак жалоби дзеркала в будинку. Ще біля померлого кладуть гроші, щоби він міг відкупитися за свої гріхи, хоча цей звичай є швидше за все ще дохристиянським.

Особливої уваги вимагає питання норм колективної поведінки під час похорону. Смерть позначалася на поведінці всіх близьких до померлого людей і навіть односельців. Особливим було також ставлення до душі померлого. У хаті небіжчика заборонялося пити воду, бо її пила душа покійного (хоча сьогодні цього звичаю не дотримуються). Коли сідали на лаву чи стілець то перше на неї слід подмухати, щоб не сісти на душу померлого. У с. Словіта (Золочівського р-ну, Львівської обл.) існувало повір'я, що коли біля померлого літала муха, не можна її бити, бо вона могла бути душею покійного [9]. На Галичині існувала заборона на певні види робіт: підмітати та білити хату, щоб не вимести чи не замазати душу, чистити буряки для квашення, бо борщ буде мати неприємний запах [1, с. 100]. У випадку, коли все-таки підмітали у хаті, де знаходився покійник, то все сміття змітали в одну купу [2, с. 19]. Люди, які приходять до померлого, спочатку повинні поцілувати образок чи хрестик, що в нього в руках і лише після того вітаються з присутніми “Слава Ісусу Христу”, на що відповідали “Слава навіки”.

За давнім звичаєм, померлий має залишатись у своїй оселі впродовж двох ночей. Цього звичаю сьогодні дотримуються відповідно до обставин. Наприклад, у спекотну пору року важко вберегти людину від тління, тому тіло закопують в землю якомога швидше. Напередодні похорону ввечері священик відправляє частину похоронного обряду – парастас з панахидою. Після цього залишаються дяки читати Псалтир. Увесь час, доки померлий знаходиться в оселі, має бути присвячений безперервній молитві за його душу. Саме тому Псалтир читають допізна, ввечері, а потім родичі померлого сидять у кімнаті з небіжчиком до ранку, не залишаючи його самого, молячись про його добрий звіт за своє життя перед Богом.

У системі поховальної обрядовості, слід розглянути ще один важливий її елемент – голосіння. Самі голосіння поділяють на декілька видів: дітей за батьками, батьків за дітьми, жінки за чоловіком, брата за сестрою тощо. Наприклад: *“Моя донечко, моя княгинечко. Та якого ти собі князя одібрала Такого тайного, що й мені не об'явила? Стрічайте мої родителі, мою донечку, і прибравте їй містечко біля себе, і доглядайте, як я доглядала! Де ж тії вітри набралися, що на вишенці листочки позривали”* [10] або *“Мамко моя, голубко моя, мамко моя, зозуленько моя, мамко моя, порадочко моя, де ми зійдемося, де ми порадимося? Де Вас знайду, де Вас відишукаю? Чи в садочку, чи в полі на колосочку, чи вгородничку на зіллячку, чи у церкві на подвір'ячку? Мамко моя, голубко моя, коли ж на Вас надіятись – чи на Різдво з колядками, чи на Великдень з тисанками, чи на Миколи із скрипниками? Задзвоніть, дзвони, задзвоніть, та мою маму збудіть, та хай же вони встануть”* [10].

Найхарактернішою ознакою голосінь є звертання до померлого як до живого. У більшості випадків використовувалась форма запитань, куди він йде: *“Моя ти дитино солодка, моя! Кудаж ти йдеш від мене, кудаж?”* [12]. Тобто голосіння зародилися від окликів болю з приводу втрати дорогої людини. Цей вид народної творчості покликаний був звеличати прилюдно похвалою мерця, тому вони стали складовою частиною поховальної обрядовості. Слід додати, що не можна голосити після похорону. Якщо після похорону хтось з родини дуже тужить за померлим, голосить і плаче, то цим порушує спокій небіжчика.

Варто підкреслити, що вважалося великим гріхом на Галичині відмовитись іти майструвати домовину чи копати яму. Так, у с. Ясенів (Бродівський р-н, Львівська обл.) на другий день після смерті хтось із членів сім'ї покійного йшов до сусідів чи далеких родичів, щоб запросити на копку ями. Прийшовши до хати, говорили: "Прийдіть, будьте ласкаві, до нас та допоможіть побудувати моєму батькові (чи матері) нову хату; не захотів у старій жити" [11]. Запрошені ніколи не відмовлялися, бо і самому Бог пошле смерть, "то і мені ніхто не схоче ями викопати". Робітники, що копали могилу чи робили труну, за свою працю отримували горілку і їх пригощали обідом [4, с. 54]. Не годилося також за цю роботу брати гроші. Зараз ця традиція порушена, бо сьогодні ця послуга платна. Також вважалося, що для домовини на господарстві мали бути заготовлені дошки. Якщо їх не було, то їх знімали з підлоги чи лавок, але в сусідів ніколи не позичали.

Перед тим, як померлого повинні виносити із оселі, розв'язують мотузки "торочки", якими зв'язували руки і ноги, дають хлопцеві, що буде йти до армії "щоб смерть не приступила" [10]. Ще галичани вірять, що коли чоловік б'є дружину, то треба зашити цю мотузку в одяг. Але найчастіше сьогодні на Галичині ці "торочки" ховають разом з покійником, бо вважають, що душа буде постійно блукати серед живих.

У с. Ясенів (Бродівський р-н, Львівська обл.) існує звичай, щоб не тужити за покійним потрібно сісти на те місце, де він лежав або подивитися в пікню діжку чи комин, заглянути в колодязь і побачити свою тінь [11], а в смт. Красне (Буського р-ну, Львівської обл.) вдова, готуючи свого покійного чоловіка до похорону, намагалася непомітно лишити на сорочці чи штанах гудзик не застібнутий, щоб ще раз вийти заміж. Також на Галичині побутує звичай, котрий забороняє матері проводити на цвинтар свою першу померлу дитину, бо буду вмирати наступні діти. Вагітній жінці теж заборонялося йти на похорон. Якщо помирав близький родич, то рекомендували зав'язувати на мізинець червону нитку і не задивлятися на мерця, не доторкатися до нього, інакше дитина народиться жовта на вигляд, бліда як мерць, кволла і худа [13].

Коли померлого виносять з дому, труну тричі опускають на порозі дому, і ще в брамі тричі. У такий спосіб покійник прощається зі своїм обійстям. При цьому виконують пісню:

*Прощаю Вас пороги.
Мої, останій раз,
Бо з вічної дороги
Не повернусь до Вас.
Дорога та далека
Дорога та сумна.
Хто йде, вже не вертає
Не вернуся вже й я [14].*

Відразу після винесення померлого надвір катафалк, на якому він лежав в кімнаті, перекидають, а кімнату закривають. Заходити до неї не можна, поки похоронна процесія не буде далеко від дому [14]. На подвір'ї священник читає Євангеліє і від імені померлого прощається зі всіма родичами і близькими. Після винесення небіжчика з двору закривають браму. Дорогою до церкви і на цвинтар процесія зупиняється біля дворів сусідів, родичів, друзів померлого. Священник читає Євангеліє як віддання останньої шани від близьких.

Особливим драматизмом наповнений похорон молодого неодруженого людини. Як було зазначено вище, її одягають у весільний одяг. Також готують спеціальну подушечку, на яку клали дві обручки. Якщо у померлого була наречена (наречений), то саме вони мають нести ці обручки. Якщо ж пари не було, їх несуть дружби чи дружки, яких обирають з друзів померлого. Їхній одяг прикрашають весільними букетиками. У такий спосіб формується подоба весільного поїзда, який мав би бути в житті покійного. Подушечку з обручками кидають в яму [15].

У церкві під час відправлення чину похорону є момент "останнього цілування", коли всі присутні цілують Євангеліє, а йдучи до тетраподу повз труну з тілом покійного,

торкаються її або ж самого покійного, якщо труна не закрита. Це ще один спосіб засвідчити свою шану людині, яку знали за життя.

Коли померлого виносять з церкви, в дверях і в брамі теж тричі опускають труну в знак прощання. У с. Шпиколоси (Золочівського р-н, Львівська обл.) хоругви несуть чоловіки, в інших місцевостях переважно цю місію виконують жінки, якщо ж померла молода людина, – то хлопці і дівчата. Похоронній процесії не переходять дорогу, її не обганяють автомобілями, не дивляться на неї через вікно. Якщо автомобіль зупиняється, ті, хто їде в ньому, якщо вони знали померлого, виходять в знак поваги до небіжчика. Також в час, коли несуть покійного на цвинтар, не можна переходити дорогу, не можна їсти, а якщо заснула дитина, її треба розбудити або під подушку покласти металевий предмет [8].

На Галичині не ховають померлого після заходу сонця, бо дуже скоро помре хтось після нього. Також не можна кидати в могилу живі квіти, бо будуть помирати молоді люди [7]. Нами зафіксовано низку новітніх традицій, якщо ховають військовослужбовця, на похороні йому в останній раз салютують рушничним залпом, водія проводжають в останю дорогу гудками клаксонів, акторів – оплесками. У такий спосіб ще раз нагадують присутнім, що було важливим у житті покійного.

Останній раз процесія зупиняється перед цвинтарними воротами. Труну знімають з машини і вже на руках несуть до місця поховання. Йдучи дорогою церковний хор співає:

*В темну могилу Тебе несемо,
Жаль за тобою в серці несемо.
А дзвони сумно грають за нами,
Тебе прощаєм нині сльозами [14].*

Після відспівування труну з тілом покійного переносять на кладовище, де небіжчика опускають лицем на схід в задалегідь викопану могилу, оскільки схід символізує країну світла, радості і благодаті. Безпосередньо на кладовищі здійснюється коротка заупокійна літургія. На цвинтарі учасники похорону прощаються з небіжчиком і священник завершує обряд. Труну забивають цвяхами і на рушниках (на полотні чи простих мотузках) опускають в яму. Священник здійснює опечатання гробу: лопатою на могилі робить символічний хрест; кидає на труну землю, ллє свячену воду. Всі присутні в могилу кидають по жмені землі, закопують і встановлюють на могилі хрест: “Не в головах годиться ставити два хрести, бо на страшному суді йому прийдеться нести два хрести” [16].

По завершенні поховання на цвинтарі рідні кличуть присутніх на поминальний обід або ж роздають присутнім цукерки за упокій душі померлого. В окремих місцевостях Галичини (Золочівському, Бродівському р-нах Львівської обл.) поминального обіду в день похорону немає.

Символічним у поховальній обрядовості є дев'ятий день після смерті людини. Вважається, що впродовж восьми днів душа покійного ще перебуває на землі, бачить все, що тут відбувається, а на дев'ятий день полишає земний світ. Саме тому в цей день відправляють Святу Літургію за упокій душі. Тоді запрошують присутніх на поминальний обід. Це має бути скромна гостина з традиційними в окремих регіонах стравами. Такі ж поминальні богослужіння відправляють на сороковий день і в річницю. За бажанням родичів, вони можуть бути частішими. Також упродовж Великого Посту відправляються сорокоусти по церквах: під час цих богослужінь священники зачитують імена померлих.

Після похорону родичі померлого мають обов'язок носити жалобу за покійними. Варто зауважити, що дуже часто поняття жалоби зводиться до відповідного кольору одягу і відмови від розваг. Але це лише зовнішні атрибути. Насправді важливіша пам'ять, яку зберігаємо у своєму серці.

Традиційно за батьками носять жалобу впродовж одного-двох років, за іншими родичами менше. Батьки за дітьми часто не полишають жалоби впродовж багатьох років або й упродовж всього життя. За охрещеними маленькими дітьми жалобу не носять, тому що це чисті ангели, які не потребують жодної покути. Кожна людина сама обирає спосіб вшанування пам'яті померлого, це її особиста справа. При цьому варто пам'ятати, що яка би

не була туга за померлим, поряд є живі, які потребують любові і уваги. Тому жертви нікому не потрібні. Важливо згадати певні моральні настанови, які були одержані від близької людини ще за її життя, і виконати їх. Це буде кращим виявом пошани, ніж чорний одяг чи завішене дзеркало.

Таким чином, в сучасних умовах сукупність усіх структурних компонентів та обрядових дій галичан поступово відновлюється, спостерігається інтерес до старовинної поховальної обрядовості і прагнення використання народної символіки і атрибутики. Як наслідок цього, збільшується число охочих здійснювати усі ритуали з усіма звичаями. Можливо, у перспективі, матимемо повне відродження поховальної звичаєвості, як важливого складового компоненту родинної обрядовості українського народу загалом та Галичини зокрема.

Список використаних джерел

1. *Гнатюк В.* Народна пожива і спосіб її приправи у Східній Галичині / Володимир Гнатюк // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1899. – Т. 1. – С. 96–110.
2. *Колесса Ф.* Вірування про душу й загробне життя в українській похоронній і поминальній обрядовості / Філарет Колесса // Записки НТШ. – Львів, 2001. – Т. 242. – С. 7–82.
3. *Орел Л.* З поховального обряду в Україні / Любов Орел // Українська родина: Родинний і громадський побут. – К., 2000. – С. 372–377.
4. *Пахолок С.* Прояви народного етикету у похоронній обрядовості українців / Світлана Пахолок // <http://vuzlib.com/content/view/1881/62/>.
5. *Радевич-Винницький Я.* Етикет і культура спілкування / Ярослав Радевич-Винницький. – Львів, 2001. – 434 с.
6. *Гнатів Стефанія* Маркіянівна, 1941 р.н., жителька с. Вільшаниця Золочівського району Львівської області.
7. *Мацьків Марія* Михайлівна, 1967 р. н., жителька с. Побужани Буського району Львівської області.
8. *Вербінська Марія* Яківна, 1960 р. н., жителька с. Шпиколеси Золочівського район Львівської області.
9. *Вишнева Яніна* Григорівна, 1924 р. н., жителька с. Словіта Золочівського району Львівської області.
10. *Філь Марія* Василівна, 1949 р. н., жителька с. Ганачівка Перемишлянського району Львівської області.
11. *Фурда Яніна* Остапівна, 1937 р. н., с. Ясенів Бродівського району Львівської області.
12. *Прихарчук Марія* Іванівна, 1984 р. н., жителька с. Голубиця Бродівського району Львівської області.
13. *Кіндрат Марія* Степанівна, 1946 р. н., жителька смт. Красне Буського району Львівської області.
14. *Жарківський Михайло* Степанович, 1967 р. н., житель м. Глиняни Золочівського району Львівської області.
15. *Боргуш Мирослава* Петрівна, 1973 р.н., жителька с. Вороняка Золочівського району Львівської області.
16. *Минько Анастасія* Марківна, 1936 р. н., жителька с. Єлиховичі Золочівського району Львівської області.

Леся Костюк

ОБРЯДНОСТЬ ЗАХОРОНЕНИЯ ГАЛИЧАН ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX – НАЧАЛА XXI ВЕКА

В статъе на основе свидетельств многочисленных информаторов автор подает характеристику поминальной и захоронной обрядности сельских жителей Галичины второй половины XX – начала XXI века.

Ключевые слова: Галичина, обряд захоронения, предвестники смерти, причитания, поминальная обрядность.

Lesya Kostyuk

THE BURIAL RITUALISM OF HALYCHYNA'S INHABITANTS IN THE SECOND HALF OF THE 20TH –BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

In the article on the basis of certificates of numerous informants an author gives description of a mention for a burial place rite of villagers of Halychyna of the second half 20th – to beginning of 21st century.

Key words: Halychyna, ceremony of burial place, death foretellers, lamentations, mention rite.